

2-bob. Oligofrenopedagog shaxsining kompetentlik modeli

2.1. Kompetentlik tushunchasining mazmuni va turlari

Oligofrenopedagogning kasbiy faoliyati maxsus ta’lim sohasida yuqori darajadagi kompetentlikni talab qiladi. Kompetentlik tushunchasi zamonaviy pedagogika va psixologiyada muhim o‘rin tutadi, chunki u mutaxassisning bilim, ko‘nikma va malakalarini bir butun sifatida ifodalaydi. Ushbu bo‘limda kompetentlik tushunchasining mazmuni, uning turlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – kompetentlik tushunchasini chuqur tahlil qilish va uning oligofrenopedagog shaxsining kasbiy faoliyatidagi o‘rnini aniqlashdir.

Kompetentlik tushunchasining mazmuni

Kompetentlik tushunchasi zamonaviy pedagogika va psixologiyada keng qo‘llaniladi va u mutaxassisning muayyan sohada samarali faoliyat yuritish qobiliyatini ifodalaydi. Izbulayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, kompetentlik “bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning integratsiyasi bo‘lib, ular mutaxassisga o‘z kasbiy vazifalarini muvaffaqiyatli bajarish imkonini beradi”^[^1]. Oligofrenopedagogikada kompetentlik intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda maxsus yondashuvlarni qo‘llash qobiliyatini anglatadi.

Kompetentlik tushunchasi bir nechta asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- Bilim:** Maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya va oligofrenopedagogika bo‘yicha nazariy bilimlar.
- Ko‘nikmalar:** Maxsus ta’lim metodlarini qo‘llash, diagnostika o‘tkazish va korreksion mashg‘ulotlarni tashkil etish qobiliyati.
- Malakalar:** O‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos yondashuvlarni ishlab chiqish va qo‘llash.
- Shaxsiy sifatlar:** Empatiya, sabr-toqat, emotsional barqarorlik va hamkorlik qobiliyati^[^2].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, oligofrenopedagogning kompetentligi nafaqat nazariy bilimlarga, balki amaliy ko‘nikmalarga va shaxsiy sifatlarga ham bog‘liq. Bu mutaxassis intellektual nuqsonli bolalarning psixologik va kognitiv xususiyatlarini tushunishi, ularning ehtiyojlariga mos ta’lim dasturlarini ishlab chiqishi va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashi kerak^[^3].

Kompetentlikning turlari

Kompetentlik turlari oligofrenopedagogning faoliyat sohasiga qarab tasniflanadi. Mutualipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) *Qiyosiy pedagogika* asarida kompetentlikni quyidagi asosiy turlarga ajratadi:

1. **Umumkasbiy kompetentlik:** Bu pedagogning umumiyligi ta’lim sohasidagi bilim va ko‘nikmalarini o‘z ichiga oladi, masalan, o‘quv jarayonini tashkil etish, dars rejalashtirish va ta’lim standartlariga rioya qilish.
2. **Maxsus kompetentlik:** Oligofrenopedagogikaga xos bo‘lgan maxsus bilim va ko‘nikmalar, masalan, intellektual nuqsonlarni diagnostika qilish, korreksion mashg‘ulotlarni o‘tkazish va individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish.
3. **Shaxsiy kompetentlik:** Empatiya, sabr-toqat, hamkorlik qobiliyati va emotsiyonal barqarorlik kabi shaxsiy sifatlar.
4. **Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik:** Ota-onalar, boshqa pedagoglar va mutaxassislar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati^[^4].

Umumkasbiy kompetentlik

Umumkasbiy kompetentlik har qanday pedagog uchun zarur bo‘lgan umumiyligi bilim va ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, oligofrenopedagog umumiyligi pedagogik prinsiplarni bilishi, o‘quv jarayonini rejalashtirishi va ta’lim standartlariga rioya qilishi kerak^[^5]. Bu kompetentlik quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- O‘quv jarayonini tashkil etish va boshqarish.
- Ta’lim mazmunini o‘quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish.
- O‘quvchilarning bilim darajasini baholash va ularning rivojlanishini kuzatish.

Maxsus kompetentlik

Maxsus kompetentlik oligofrenopedagogning asosiy ish sohasi bo‘lib, intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishga qaratilgan. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta’kidlaganidek, bu kompetentlik intellektual nuqsonlarning turlari, ularning psixologik va nevrologik xususiyatlari, shuningdek, maxsus ta’lim metodlarini chuqur bilishni talab qiladi^[^6]. Maxsus kompetentlik quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

- **Psixologik-pedagogik diagnostika:** O‘quvchilarning intellektual va psixologik holatini aniqlash uchun testlar va kuzatuvlardan foydalanish.
- **Korreksion mashg‘ulotlar:** Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus darslar o‘tkazish.
- **Individual ta’lim dasturlari:** Har bir o‘quvchining ehtiyojlariga moslashtirilgan dasturlarni ishlab chiqish va qo’llash^[^7].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonası” tushunchasi maxsus kompetentlikning muhim qismi sifatida qaraladi. Uning fikricha, intellektual nuqsonli bolalarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta’lim orqali ro‘yobga chiqarilishi mumkin, agar pedagog ularning kuchli tomonlarini rivojlantirsa[⁸].

Shaxsiy kompetentlik

Shaxsiy kompetentlik oligofrenopedagogning shaxsiy sifatlari va emotsiyal barqarorligini o‘z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta’kidlaganidek, oligofrenopedagogning muvaffaqiyati uning emotsiyal barqarorligi, sabr-toqati va hamdardlik qobiliyatiga bog‘liq[⁹]. Bu kompetentlik quyidagi sifatlarni qamrab oladi:

- **Empatiya:** O‘quvchilarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga mos yondashuvni topish.
- **Sabr-toqat:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda uzoq muddatli va takroriy jarayonlarga chidamlilik.
- **Emotsional barqarorlik:** Stressli vaziyatlarda o‘zini boshqara olish va o‘quvchilarga ijobiy ta’sir ko‘rsatish.

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari shuni ko‘rsatadiki, intellektual nuqsonli bolalar emotsiyal beqarorlikka moyil bo‘lib, pedagogning shaxsiy kompetentligi ularning psixologik holatini barqarorlashtirishda muhim rol o‘ynaydi[¹⁰].

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik

Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik oligofrenopedagogning ota-onalar, boshqa pedagoglar va mutaxassislar bilan samarali muloqot qilish qobiliyatini ifodalaydi. Izbulleyeva G. (2023) ta’kidlaganidek, bu kompetentlik ta’lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega, chunki oligofrenopedagog o‘quvchining rivojlanishi uchun ota-onalar va boshqa mutaxassislar bilan yaqin hamkorlikda ishlashi kerak[¹¹]. Bu kompetentlik quyidagi ko‘nikmalarni o‘z ichiga oladi:

- Ota-onalarga maslahat berish va ularni ta’lim jarayoniga jalg qilish.
- Psixologlar, logopedlar va boshqa mutaxassislar bilan hamkorlikda ishslash.
- O‘quvchilarning tengdoshlari bilan ijtimoiy munosabatlarini rivojlantirishga yordam berish.

Kompetentlikning oligofrenopedagogikadagi ahamiyati

Oligofrenopedagogning kompetentligi intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Jurayev B.T. (2020) ta’kidlaganidek, kompetentlik oligofrenopedagogning kasbiy muvaffaqiyatining asosiy omili bo‘lib, u o‘quvchilarning ta’lim jarayoniga muvaffaqiyatli jalg

qilinishini ta'minlaydi[¹²]. Kompetentlikning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Individual yondashuv:** Kompetent oligofrenopedagog har bir o'quvchining ehtiyojlariga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqadi.
2. **Korreksion ishlarning samaradorligi:** Maxsus kompetentlik o'quvchilarning kognitiv va psixologik nuqsonlarini tuzatishga yordam beradi.
3. **Ijtimoiy integratsiya:** Ijtimoiy-kommunikativ kompetentlik o'quvchilarni jamiyatga moslashtirishda muhim rol o'ynaydi.
4. **Psixologik qo'llab-quvvatlash:** Shaxsiy kompetentlik o'quvchilarning emotSIONAL barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi[¹³].

O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi bilan oligofrenopedagogning kompetentligiga talablar yanada oshmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi[¹⁴].

Kompetentlikni rivojlantirish yo'llari

Oligofrenopedagogning kompetentligini rivojlantirish uchun quyidagi yo'llar muhim hisoblanadi:

1. **Oliy ta'lim va malaka oshirish:** Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida tayyorgarlik ko'rish va muntazam malaka oshirish kurslarida ishtirok etish.
2. **Amaliy tajriba:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishslashda amaliy tajriba orttirish, masalan, maxsus ta'lim muassasalarida stajirovka o'tash.
3. **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni o'rganish va maxsus ta'lim bo'yicha xalqaro dasturlarda ishtirok etish.
4. **Zamonaviy texnologiyalardan foydalanish:** Raqamli texnologiyalar va interaktiv vositalarni o'quv jarayonida qo'llash bo'yicha ko'nikmalarni rivojlantirish[¹⁵].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning malakasini oshirish uchun maxsus treninglar va loyihalar joriy etilmoqda. Bu loyihalar oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiladi[¹⁶].

Zamonaviy ta'limdagi kompetentlik talablari

Zamonaviy ta'lim tizimida, ayniqsa inklyuziv ta'limning rivojlanishi bilan, oligofrenopedagogning kompetentligiga qo'yiladigan talablar oshmoqda. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, inklyuziv sinflarda ishlaydigan oligofrenopedagog umumiy ta'lim muhitida maxsus ehtiyojli bolalarni o'qitish

uchun qo'shimcha ko'nikmalarga ega bo'lishi kerak^[^17]. Bu talablar quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- Umumiylarini dasturlarini maxsus ehtiyojli bolalarga moslashtirish.
- Tengdoshlar bilan ijtimoiy munosabatlarni rivojlantirishga yordam berish.
- Raqamli texnologiyalardan samarali foydalanish.

White R. (2021) ta'kidlaganidek, zamonaviy texnologiyalar, masalan, interaktiv taxtalar va maxsus dasturiy ta'minotlar, oligofrenopedagogning kompetentligini rivojlantirishda muhim vosita sifatida qo'llanilmoqda. Bu texnologiyalar o'quv jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi^[^18].

Kompetentlikni baholash va rivojlantirishdagi muammolar

Oligofrenopedagogning kompetentligini baholash va rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan baholash tizimining yetishmasligi:** O'zbekistonda oligofrenopedagoglarning kompetentligini baholash uchun yagona standartlar mavjud emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va kurslar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.
4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[^19].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Kompetentlikni baholash tizimini ishlab chiqish:** Oligofrenopedagoglarning bilim va ko'nikmalarini baholash uchun yagona standartlar joriy etish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[^20].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-sodan qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa oligofrenopedagoglarning kompetentligini rivojlantirishda muhim qadamdir^[^21].

Xulosa

Kompetentlik tushunchasi oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim o‘rin tutadi. Umumkasbiy, maxsus, shaxsiy va ijtimoiy-kommunikativ kompetentliklar intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi bilan oligofrenopedagogning kompetentligiga qo‘yiladigan talablar oshmoqda, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi kontekstida. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kompetentlik tushunchasining mazmuni va turlarini chuqr tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

2.2. Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi.

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda samarali faoliyat yuritishini ta’minlaydigan asosiy omil hisoblanadi. Kompetentlik tuzilmasi mutaxassisning bilim, ko‘nikma, malaka va shaxsiy sifatlarining murakkab integratsiyasini ifodalaydi. Ushbu bo‘limda oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasi, uning asosiy komponentlari va bu komponentlarning maxsus ta’limdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbulayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining tuzilmasini chuqr tahlil qilish va uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi rolini aniqlashdir.

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligining umumiyl tuzilmasi

Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi bir nechta asosiy komponentlardan iborat bo‘lib, ular birgalikda mutaxassisning samarali faoliyat yuritishini ta’minlaydi. Izbulayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, kasbiy kompetentlik “nazariy bilimlar, amaliy ko‘nikmalar, shaxsiy sifatlar va ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarning uyg‘un birlashmasi” sifatida qaraladi^[^1]. Oligofrenopedagogning kasbiy kompetentligi quyidagi asosiy komponentlarni o‘z ichiga oladi:

- Nazariy bilimlar komponenti:** Maxsus pedagogika, psixologiya va nevrologiya bo‘yicha bilimlar.
- Amaliy ko‘nikmalar komponenti:** Diagnostika, korreksion mashg‘ulotlar va individual ta’lim dasturlarini ishlab chiqish ko‘nikmalari.
- Shaxsiy sifatlar komponenti:** Empatiya, sabr-toqat, emotsional barqarorlik va moslashuvchanlik.
- Ijtimoiy-kommunikativ komponent:** Ota-onalar, boshqa mutaxassislar va o‘quvchilar bilan samarali muloqot qilish qobiliyati.